

GKC-Onderwijsprogramma Welzijn van Dieren

Programmabeschrijving 2007-2010
t.b.v. LNV-Regeling TRCJZ/2007/2076

Versie 12 februari 2010

INHOUDSOPGAVE

Programma Welzijn van Dieren.....	1
Samenvatting.....	1
1. Aanvrager en samenwerkingsverband.....	2
2. Omgevingsanalyse en aanleiding van het programma	2
2.1. Samenleving met dieren	2
2.2. Ondernemen met dieren	3
2.3. Onderwijs met dieren	4
2.4. Aantrekkelijk leren.....	5
2.5 Aanscherping programmavisie.....	6
3. Doelstellingen en aard van het programma	9
3.1. Strategische doelstelling.	9
3.2. Operationele doelstelling.....	10
3.2.1. Bewustwording en educatie.	11
3.2.2. Maatschappelijke sturing	13
3.2.3. Ondernemen met Dierenwelzijn.....	14
4. Doelgroepen en gebruikers	15
5. Afbakening, vraagsturing en randvoorwaarden.....	16
6. Relatie met KIGO regeling 2010	16
7. Beoogde resultaten.....	20
8. Activiteitenplan en organisatie	20
8.1 Organisatie kernteam.....	21
8.2 Taakverdeling kernteam	21
9. Begroting, financiering en liquiditeitsplan	22

Programma Welzijn van Dieren

Samenvatting

Burgers maken zich zorgen over het welzijn van dieren en vragen steeds vaker om informatie die hen kan garanderen dat de dieren worden gehouden op een dierwaardige en maatschappelijk verantwoorde wijze.

Ook in West Europa en in de VS neemt de aandacht voor het welzijn van dieren toe. Voor het onderwijs, het onderzoek en de praktijk betekent dit dat dierenwelzijn nadrukkelijker dan in het verleden aandacht behoeft. Daarnaast is er sprake van een krimpend maatschappelijk belang van de traditionele veehouderijsectoren en een groeiende interesse voor dieren die niet voor de productie van voedsel worden gehouden. Tegelijkertijd vraagt de maatschappij in toenemende mate dat dieren met respect worden behandeld en op professionele wijze worden gehouden, dat hier openheid over is en dat houders van dieren of beheerders van dierpopulaties desgewenst verantwoording kunnen afleggen over de wijze waarop zij dieren houden. Meer en meer zullen zij moeten kunnen aantonen dat de wijze van houden voor de dieren geen onaanvaardbare gezondheids- en welzijnsproblemen tot gevolg heeft. Dat geldt voor dieren die melk, vlees, eieren of onderzoeksgegevens produceren, maar ook voor dieren die gehouden worden als gezelschap, ter afleiding of vanwege therapeutische of educatieve waarden. Maatschappelijke zorgen over het welzijn van dieren zullen zich bij voortduring openbaren in dezelfde zichzelf herhalende patronen waarbij trends worden gevolgd door correcties op die trends. Volgens dit mechanisme zal het welzijn van dieren, zij het in wisselende mate, voortdurend onze aandacht blijven vragen.

Het programma Welzijn van Dieren wil bijdragen aan een maatschappij waarin dieren in dienst van de mens met respect, kundig en professioneel worden behandeld.

Op dit moment is er sprake van een tekort aan en een onevenwichtige verdeling van kennis over het welzijn van dieren. Doorontwikkeling en een betere ontsluiting, benutting en verspreiding van dierenwelzijnskennis met het onderwijsprogramma Welzijn van Dieren als scharnierpunt tussen kennisinstellingen, bedrijfsleven, onderwijs en maatschappij is van primair belang. Het programma Welzijn van Dieren stelt zich tot doel om de oriëntatie van het groene onderwijs naar kennisinstellingen, bedrijfsleven en maatschappij nationaal en internationaal te versterken door middel van gezamenlijke onderwijs-, onderzoeks- en beleids- en communicatieprojecten om hiermee tenslotte een bijdrage te leveren aan de verbetering van de kwaliteit van het dierenwelzijnsonderwijs. Hiermee wordt beoogd de bewustwording te stimuleren van partijen – zowel dierenhouders als afnemers van producten en diensten van dieren – van hun eigen mogelijkheden om het welzijn van dieren te verbeteren.

De impact van het programma zal blijken uit de verandering in houding, kennis en gedrag van groene studenten en docenten. Daarnaast zal het aantal uitgevoerde projecten met stakeholders maatgevend zijn. De verspreiding van publieke kennis op het terrein van welzijn van dieren staat in dit programma centraal. De nadruk ligt daarbij op de wetenschappelijke onderbouwing van maatschappelijke standpunten. Hiermee wordt voortgebouwd op de activiteiten en het netwerk zoals deze door het lectoraat Welzijn van Dieren met de DierenWelzijnsWijzer en het RIGO-project Coöp Dierenwelzijn en het DLO-onderzoeksprogramma Dierenwelzijn zijn geïnitieerd.

Deze activiteiten worden gebundeld in een Kennis- en Innovatienetwerk Dierenwelzijn (KID), waarin de samenwerking tussen onderwijs, onderzoek en beroepspraktijk in een fysieke werkplaats vorm krijgt.

Voor maatschappelijke partijen zal het KID tevens een loketfunctie gaan vervullen.

Het doel van het KID is het bevorderen van het praktijkleren, dus ook het ontwikkelen van projecten waarin actuele dierenwelzijnskennis wordt toegepast in diervriendelijke en innovatieve concepten voor het bedrijfsmatig huisvesten en verzorgen van dieren.

1. Aanvrager en samenwerkingsverband

Het programma Welzijn van Dieren is aangevraagd door Van Hall Larenstein, i.c. het lectoraat Welzijn van Dieren. Penvoerder is dr.ing. Hans Hopster, lector Welzijn van Dieren en bij WUR Livestock Research in Lelystad tevens themaleider van het BO-onderzoeksprogramma Dierenwelzijn. Het voorliggende programma Welzijn van Dieren is gestart op 1 november 2007 en is voor vier jaar goedgekeurd met een go/no-go na het eerste uitvoeringsjaar.

Het samenwerkingsverband kent naast een programmteam een onderwijsgroep. Het programmteam wordt gevormd door dr. ing. Hans Hopster (lectoraat Welzijn van Dieren, voorzitter), dr. Sabine van den Wijngaard (lectoraat Welzijn van Dieren, secretaris), dr. Lenny van Erp (HAS Den Bosch), ing. Tjalling Huisman (Van Hall Larenstein), drs. ir. Marlon van der Waal (Wageningen Universiteit, leerstoelgroep Educatie en Competentiestudies), ing. Mark Meijering (Heliconopleidingen Velp), ir. Hans Hilverda (Citaverde College Horst) en dr.ir. Marko Ruis (WUR Livestock Research). Mark Meijering en Hans Hilverda vormen het bruggenhoofd naar MBO en VMBO. Marko Ruis heeft als specifieke taak het ontwikkelen en beheren van het DierenWelzijnsWeb, een netwerkomgeving voor onderwijs, onderzoek, praktijk en maatschappij. Marko Ruis werkt bij de cluster Welzijn en Gedrag in Lelystad als onderzoeker dierenwelzijn. Vanuit zijn dubbelfunctie is Marko een goede liaison tussen onderzoek en onderwijs en is hij o.a. verantwoordelijk voor het up-to-date houden van onderzoeksinformatie over dierenwelzijn.

Het thema Welzijn van Dieren behelst de ontwikkeling van kennisontsluiting, kennisbenutting en kennisuitwisseling tussen onderwijs, onderzoek, praktijk en samenleving op het terrein van welzijn van dieren. Het gaat daarbij om aspecten van diergedrag en fysieke en mentale gezondheid van dieren enerzijds en om hoe dierhouders en diergebruikers in onze samenleving respectvol, kundig en professioneel kunnen omgaan met dieren anderzijds. Het programma kiest een gematigd biocentrisch uitgangspunt daar waar het gebruik van dieren betreft.

2. Omgevingsanalyse en aanleiding van het programma

Het thema Welzijn van Dieren behelst de ontwikkeling van kennisontsluiting, kennisbenutting en kennisuitwisseling tussen onderwijs, onderzoek, praktijk en samenleving op het terrein van welzijn van dieren. Het gaat daarbij om aspecten van diergedrag en fysieke en mentale gezondheid van dieren enerzijds en om hoe dierhouders en diergebruikers in onze samenleving respectvol, kundig en professioneel kunnen omgaan met dieren anderzijds. Het programma kiest een gematigd biocentrisch uitgangspunt daar waar het gebruik van dieren betreft.

2.1. Samenleving met dieren

In onze samenleving is een gestaag groeiend besef dat dieren geen instrumenten zijn waar je als mens je voordeel mee kunt doen, maar wezens met gevoel. (Nota Dierenwelzijn LNV, 2007; Overheid en Dierenbescherming, VWS, 1984). Dit besef is niet uniek voor Nederland, maar wordt ook in het Actieplan Dierenwelzijn van de Europese Commissie (Kyprianou, 2006) als basis voor nieuw beleid gehanteerd. Ook op andere continenten (zie bvb Second OIE Global Conference on Animal Welfare 20-22 October 2008 in Egypte en Proceedings Welfare Quality, Uruguay, 2007) ontwikkelt het welzijn van dieren zich tot een onderwerp dat door maatschappelijke partijen serieus wordt genomen. Met de komst van de Partij van de Dieren in het parlement, hebben dieren in Nederland een politieke stem gekregen en wordt het belang van dieren - ook door andere partijen - nadrukkelijker op de agenda gezet. Zo kreeg bijvoorbeeld de motie Graus (d.d. 7 dec. 2006, nr. 55) waarin werd verzocht het welzijn van dieren in het groene onderwijs een meer prominente plaats te geven, kamerbrede steun. Toenmalig minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit zegde daarop in zijn antwoord (BBR 2006/512) toe om bij de

vaststelling van de eindtermen en bij de toekenning van departementale middelen het aspect welzijn van dieren zwaarder te laten wegen.

In het onderhavige programma willen wij vanuit het Groene Onderwijs deze handschoen oppakken en aangeven op welke wijze en met welke partners dit vorm zou moeten krijgen. Daarbij moeten we vaststellen dat, daar waar de maatschappij het meest kritisch is op de leefomstandigheden van dieren die voor voedselproductie worden gehouden, studenten en daarmee onderwijsinstellingen, zich qua interesse juist in toenemende mate afkeren van deze productiedieren en steeds meer belangstelling hebben voor gezelschapsdieren, paarden, dierentuindieren en wildlife.

Deze verschuiving in belangstelling reflecteert de veranderende morele positie van dieren in onze samenleving die als zodanig leidt tot nieuwe maatschappelijke vraagstukken met betrekking tot gebruik van en omgang met dieren. Deze vraagstukken beperken zich niet tot het toekomstige werkveld van leerlingen en studenten, maar manifesteren zich ook tijdens leersituaties door verschillen in opvattingen tussen leerlingen en docenten met betrekking tot diergebruik¹. Tegelijkertijd vervagen de traditionele grenzen tussen sectoren en spreekt een groene leeromgeving jongeren aan om zich daarin te ontwikkelen tot waardevolle deelnemers van onze samenleving. Het programma spant zich o.a. in om het groene onderwijs te ondersteunen bij de ontwikkeling van protocollen en gedragscodes voor diergebruik.

2.2. Ondernemen met dieren

Dierenwelzijnseisen van burgers/consumenten die uitstijgen boven de wettelijke minimumnormen dienen door de markt geregeld te worden. Onder Balkenende II is een start gemaakt met het stimuleren van marktpartijen om hierin hun eigen verantwoordelijkheid te nemen. In het kader van toezicht op controle is er momenteel sprake van een verschuiving van verantwoordelijkheden van overheid naar partijen die dieren houden, fokken, verhandelen en exploiteren. Deze partijen worden er in toenemende mate aan gehouden dat zij naar de maatschappij verantwoording kunnen afleggen over de wijze waarop zij het welzijn van dieren waarborgen en verbeteren. Dit vraagt om nieuwe vormen van maatschappelijke sturing. Daarmee wordt bedoeld de meer multiple vorm van sturing dan traditionele sturing door vooral nationale overheden, die vooral uitging van wet en regelgeving en controle op naleving. De maatschappij is te divers geworden en (overheids)sturing vindt steeds meer plaats op vele lagen van mondiaal naar nationaal naar regionaal naar lokaal. Onder maatschappelijke sturing worden dan naast overheidssturing andere vaak meer indirecte sturingsmechanisme begrepen waaronder de invloed van maatschappelijke organisaties, burgers en consumenten.

Dierenwelzijn is maatschappelijk een van de thema's waarbij de inzichten en belangen van verschillende actoren verschillen en aanvullende sturing nodig is om tot maatschappelijke pacificatie te komen. Overheden (EU en NL) stellen wet- en regelgeving op met betrekking tot basis eisen en formuleren beleid gericht op maatschappelijke zelfsturing. Kijkend vanuit dierenwelzijn naar deze maatschappelijke zelfsturing (ook wel netwerksturing genoemd) dan verschijnt zichtbaar en minder zichtbaar dierenwelzijn in verschillende vormen die allemaal gericht zijn op informatievoorziening over dierenwelzijn teneinde tot vertrouwen te komen tussen partijen.

Zo gezien neemt het aantal representaties (geen eigen waarneming) van dierenwelzijn sterk toe.

Verschijningsvormen (c.q. representaties) omvatten naast wet en regelgeving o.a. kwaliteits- en borgingssystemen, meetlatten, maatschappelijk verantwoord ondernemen, labels, keurmerken, web sites en web-cams, bezoekersruimten, brochures, persberichten. Vaak wordt hier het begrip transparantie gebruikt.

Echter informatie op zich is niet voldoende, betrokken partijen hebben daar boven kennis nodig om de informatie betekenis te geven. Kennis gebaseerd op dierstudies zowel als kennis gebaseerd op uitgangspunten van maatschappelijk groeperingen en burgers.

Handhaven van een minimum niveau wordt door de overheid bij wet geregeld en in principe gehandhaafd. Realisatie van bovenwettelijke niveaus is dan een samenspel van bedrijfsleven, markt en

civil society (incl media). De markt betreft naast de consumentenmarkt mogelijk collectieve mechanismen als cross compliance en belastingfaciliteiten (groen financiering).

Een resultaat van maatschappelijke sturing is bijvoorbeeld het zogenaamde "tussensegment", i.c. De Volwaard kip en Jumbo Bewust en Stichting Weidegang. Ook de toekenning van het "Beter Leven" label door De Dierenbescherming aan onder door hen opgestelde voorwaarden geproduceerd kalfsvlees van de Van Drie Group is een resultaat van maatschappelijke sturing. Evenals het recente besluit van Albert Heijn en C1000 om met ingang van 2011 geen varkensvlees van gecasteerde dieren te verkopen. Daarnaast zijn er steeds meer ondernemers die eigen producten ontwikkelen en vermarkten en die daarmee een beter welzijn van dieren in de markt tot waarde brengen. Bovengenoemde ontwikkelingen zijn relevant voor het groene onderwijs en daarmee de praktijkkennis en ervaringen van ondernemers die het welzijn van dieren succesvol in de markt zetten.

Een beweging naar meer verantwoordelijkheid voor partijen die dieren houden, verhandelen of exploiteren is ook zichtbaar in de hoek van de niet-productiedieren, waar wettelijk veel minder is geregeld. Met de oprichting van een Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren en de ontwikkeling van een onderzoeksprogramma Welzijn Gezelschapsdieren erkent de overheid het economisch en maatschappelijk belang van de niet-productiedierensector en stimuleert deze sector tot verdere professionalisering. Het LICG heeft als publieke taak het coördineren van informatieverstrekking aan kopers en houders van dieren, het toegankelijk maken van relevante informatie en het toetsen en borgen van de kwaliteit van deze informatie.

Vergelijkbaar met de activiteiten van LICG zijn de activiteiten van "Levende Have". Door middel van de website (www.levendehave.nl) en een tijdschrift worden hobbydierhouders geadviseerd over het verantwoord houden van hun dieren. De website maakt voor de informatieoverdracht gebruik van een interactieve 'wiki' structuur. Deze structuur maakt participatie van alle geledingen uit het groene onderwijs mogelijk. Het programma zoekt actief aansluiting bij deze en vergelijkbare groepen en activiteiten (zoals bijvoorbeeld van het Platform Verantwoord Huisdierbezit). Contacten met deze organisaties zijn er al veel langer en zullen gedurende het programma worden uitgebouwd en bestendigd.

Partijen zijn naarstig op zoek naar hoe je het welzijn van dieren beter zou kunnen borgen en communiceren en hoe je dit voor de verschillende diersoorten zou moeten aanpakken. Genoemde ontwikkelingen bieden ontegenzeggelijk ondernemers en andere houders van dieren meer ruimte, gekoppeld aan meer kennis over en verantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren.

2.3. Onderwijs met dieren

Welzijn van dieren is een complex onderwerp met tal van biologische, sociaal-economische en maatschappelijke aspecten dat diffuus in de curricula van de verschillende opleidingen aan de orde komt. Bovendien kent het onderwerp een dynamiek op zowel lokaal (bedrijf, gemeentes, provincies), nationaal (overheid, productschappen, NGO's) als internationaal (EU, OIE, WTO) niveau waardoor het voor individuele vakdocenten buitengewoon veel inzet vraagt om het onderwerp actueel, adequaat en kwalitatief op peil aan te bieden. Het programmaonderdeel "Dierenwelzijnsweb" wil docenten en studenten faciliteren bij de ontsluiting, doorwerking en toepassing van dierenwelzijnskennis in het groene onderwijs. De website wordt gevoed met content (Wageningen bibliotheek, mediatheken van hogescholen, DLO- en beleidsrapporten, casussen, opdrachten etc) over het welzijn van dieren. Dit netwerk wordt in 2010 ook geïntegreerd in Groen Kennisnet. Vanuit de deelnemende groene scholen wordt actief geparticipeerd door voorloperdocenten en studenten. In januari 2010 zijn de verschillende pagina's van de website in totaal bijna 5000 keer bezocht. In 2010 wordt de website definitief geïntegreerd in de groene kennisinfrastructuur. Door de intensieve samenwerking met Wageningen UR Livestock Research (Cluster Welzijn en Gedrag) is de koppeling onderwijs, onderzoek en praktijk met het Dierenwelzijnsweb dichterbij gebracht, waarbij de website tevens de loketfunctie vervult naar partijen

in de samenleving. Plannen voor koppeling met een fysieke werkplaats worden in 2010 verder uitgewerkt. Het idee is om vanuit Wageningen Livestock Research in Lelystad een nationaal back-office netwerk te ontwikkelen dat is gekoppeld aan locaties waar onderwijs, toegepast onderzoek en praktijk elkaar in regionale samenwerking willen versterken. Hierbij kan worden gedacht aan bijvoorbeeld Nij Waiboerhoeve/Van Hall Larenstein, HAS Den Bosch/Sterksel en CAH-Dronten/Groenhorstcollege Barneveld. Het Dierenwelzijnsweb, als ondersteunend netwerk voor dierenwelzijns kennis doet door de loketfunctie voor maatschappelijke partijen, tevens dienst als forum waarin de maatschappelijke positie van diergebruik zijn weerslag vindt.

Bij de meer traditionele veehouderijopleidingen is het de vraag hoe de toegenomen aandacht voor het welzijn van dieren wordt ervaren. Mogelijk moeten de onderwerpen explicieter onder de noemer "dierenwelzijn" worden aangeboden. Maar het kan ook zijn dat er een tekort is aan aandacht die vanuit het onderwijs aan dit onderwerp wordt besteed. Het gaat daarbij niet uitsluitend om de diergerichte onderwerpen, maar ook om de wijze waarop er in onze samenleving tegen het welzijn van dieren wordt aangekeken. De uitdaging voor het Groene Onderwijs is dan ook om leerlingen en studenten competenties aan te leren die hen in staat stellen om op basis van kennis over het gedrag en de gezondheid van dieren een afgewogen mening te vormen over welk "gebruik" van dieren in onze samenleving wel of niet moreel verdedigbaar is. Hierbij gaat het enerzijds om het stimuleren van de bewustwording van veehouderijstudenten, -leerlingen en -docenten van de behoeftes van dieren en van de marktkansen om hiermee als ondernemer je voordeel te doen. Anderzijds gaat het er bij de niet-productiedieren opleidingen om te waken voor al te antropomorfe uitgangspunten bij leerlingen en studenten en hen te begeleiden naar een vooral op kennis van dieren gestoelde meningsvorming over diergebruik. Centraal bij beide ontwikkelingsrichtingen staat kennis over dieren, hun behoeftes en hun gedrag.

Om beter zicht te krijgen op de positie van het thema dierenwelzijn in het MBO is in 2009, samen met Wageningen Universiteit, een onderzoek gestart dat in 2010 wordt afgerond. Dit onderzoek heeft als doel om door analyse van de examenstandaard en de kwalificatiedossiers voor de dierberoepen enerzijds de formele positie van dierenwelzijn vast te stellen. Anderzijds zal met behulp van enquêtes en interviews bij teamleiders, vakdocenten en leerlingen in de opleidingen veehouderij, dierverzorging, paardenhouderij en paraveterinair worden nagegaan hoe de formele positie wordt vertaald naar de lessituatie in de klas en waar een mogelijke behoefte aan ondersteuning vanuit het GKC-programma Welzijn van Dieren uit zou kunnen bestaan. In 2009 zijn pilots uitgevoerd bij AOC-Oost in Doetinchem en bij AOC-Friesland in Leeuwarden. Met deelname van in totaal 20 MBO-locaties zal het onderzoek in 2010 worden afgerond. Naast dat het onderzoek inzicht verschaft in de positie van dierenwelzijn in het MBO en de eventuele behoefte aan ondersteuning, zal het onderzoek stellig bijdragen aan de bekendheid van het programma Welzijn van Dieren. Wij verwachten hiermee tevens de vraagsturing voor nieuwe arrangementen vanuit het MBO te bevorderen.

2.4. Aantrekkelijk leren

"Aantrekkelijk leren" is een belangrijk concept in het beroepsonderwijs, in het bijzonder in het VMBO en MBO. Het concept heeft betrekking op het gebruik van voor jongeren aantrekkelijke middelen en media bv. communicatiemediën zoals 'Twitter', Hyves en MSN. Ook 'blended learning' (een mix van direct contact vormen en gebruik van een elektronische leeromgeving) valt hieronder. Een ander belangrijk aspect van 'aantrekkelijk leren' is de koppeling tussen inhoud en beroepscontext; leren moet zoveel mogelijk plaats vinden in beroepssituaties of simulaties hiervan.

Vanuit het perspectief van de vakdocent is het voornamelijk de inhoud die de aantrekkelijkheid bepaalt. Vakdocenten zijn ook meestal degenen die projecten als onderdelen van het programma inbrengen en dit leidt er regelmatig toe dat projecten inhoudelijk goed doortimmerd zijn maar dat het perspectief van de leerling of student enigszins uit het oog wordt verloren. Zeker voor een onderwerp als dierenwelzijn is

dit ongewenst. Voor lang niet iedereen is de relatie tussen dierenwelzijn en de beroepscontext zomaar duidelijk en een inhoud/docent gerichte benadering werkt voor dit onderwerp daardoor contraproductief. In januari 2009 is door het GKC bestuur nog een benadrukt dat er meer aandacht moet komen voor 'aantrekkelijk leren' in zowel programma's als projecten. Het programma Welzijn van Dieren onderkent het belang hiervan en heeft daarom voor de KIGO-ronde 2010 het voorstel "Dierenwelzijnsweb Aantrekkelijk en Internationaal" ontwikkeld. Hiermee willen we de site aantrekkelijker maken door koppelingen als met Facebook, YouTube en Twitter, door het toevoegen van onderdelen die participatie en interactiviteit verhogen (bijvoorbeeld competitie-elementen zoals foto- en videowedstrijden) en door kennis meer te laten aansluiten bij beroepssituaties en integratie van de website in het onderwijs. Ook wordt de actieve betrokkenheid van scholen bij onderzoek en beleid verder uitgebouwd en worden nieuw te ontwikkelen leermiddelen als de cursus dierenwelzijn voor MBO en vrijwilligers van de Dierenbescherming, de Dierenwelzijnswijzer versie 2.0, en de beeldbank die zal worden ontwikkeld in het programmaonderdeel 'Dierenwelzijn in Beeld via de website aangeboden.

Een ander punt is internationale samenwerking. Het belang daarvan werd tijdens de bijeenkomst van de Bestuursraad van LNV en de GKC op 12 februari 2010 nog eens benadrukt. Kennisverspreiding en samenwerking over landsgrenzen heen wordt steeds belangrijker. Ook in het MBO, maar vooral in het HBO is internationalisering/globalisering nadrukkelijk van belang. Bovendien neemt het aantal buitenlandse studenten toe en is er een toenemende interesse in internationale samenwerking. Deze behoefte heeft zich vertaald in de toevoeging van een Engelstalige component aan de website. Zonder dit expliciet zo benoemd te hebben is er in huidige en aangevraagde projecten al veel aandacht besteed aan aspecten van 'aantrekkelijk leren'. Zo wordt er in het project 'Dierentuinvloeding' studiemateriaal ontwikkeld door studenten van STOAS Hogeschool en studenten van Hogeschool van Hall Larenstein. Een voorbeeld hiervan is het maken van een film over alle aspecten van het voeren van karkasdelen aan grote roofdieren door studenten. Door deze activiteit komen de betrokken docenten in aanraking met veel verschillende contacten in de dierentuinwereld en leren ze veel over allerlei (welzijns)aspecten van roofdiervoeding in de praktijk.

Een ander goed voorbeeld is het door het Citaverde ingediende samenwerkingsproject met Dierenbescherming Limburg. Voor een te stichten regionaal dierenwelzijncentrum ontwikkelen Mbo-leerlingen in samenwerking met PABO-studenten dierenwelzijnlessen voor basisschoolleerlingen. Deze lessen worden uitgevoerd in het centrum. Studenten en leerlingen betrokken bij de ontwikkeling van de lessen zullen worden uitgedaagd aantrekkelijke en speelse vormen te ontwikkelen.

Vooraf in projecten waarin vanuit MBO instellingen een grote inbreng is blijkt meer oog te zijn voor leerling-betrokkenheid in projecten. Dit is een extra argument om de inbreng vanuit het MBO in ieder geval te bestendigen en liefst verder te vergroten in het programma en de onderdelen.

2.5 Aanscherping programmavisie

In de visie van het programmateam staat ontsluiting en verspreiding van onafhankelijke en betrouwbare kennis over alle aspecten van dierenwelzijn centraal. De primaire doelgroep is het (groene) onderwijs, vanaf de basisschool tot en met het hoger onderwijs. In nauwe samenwerking met het onderzoek worden ook de doelgroepen maatschappij en praktijk bediend.

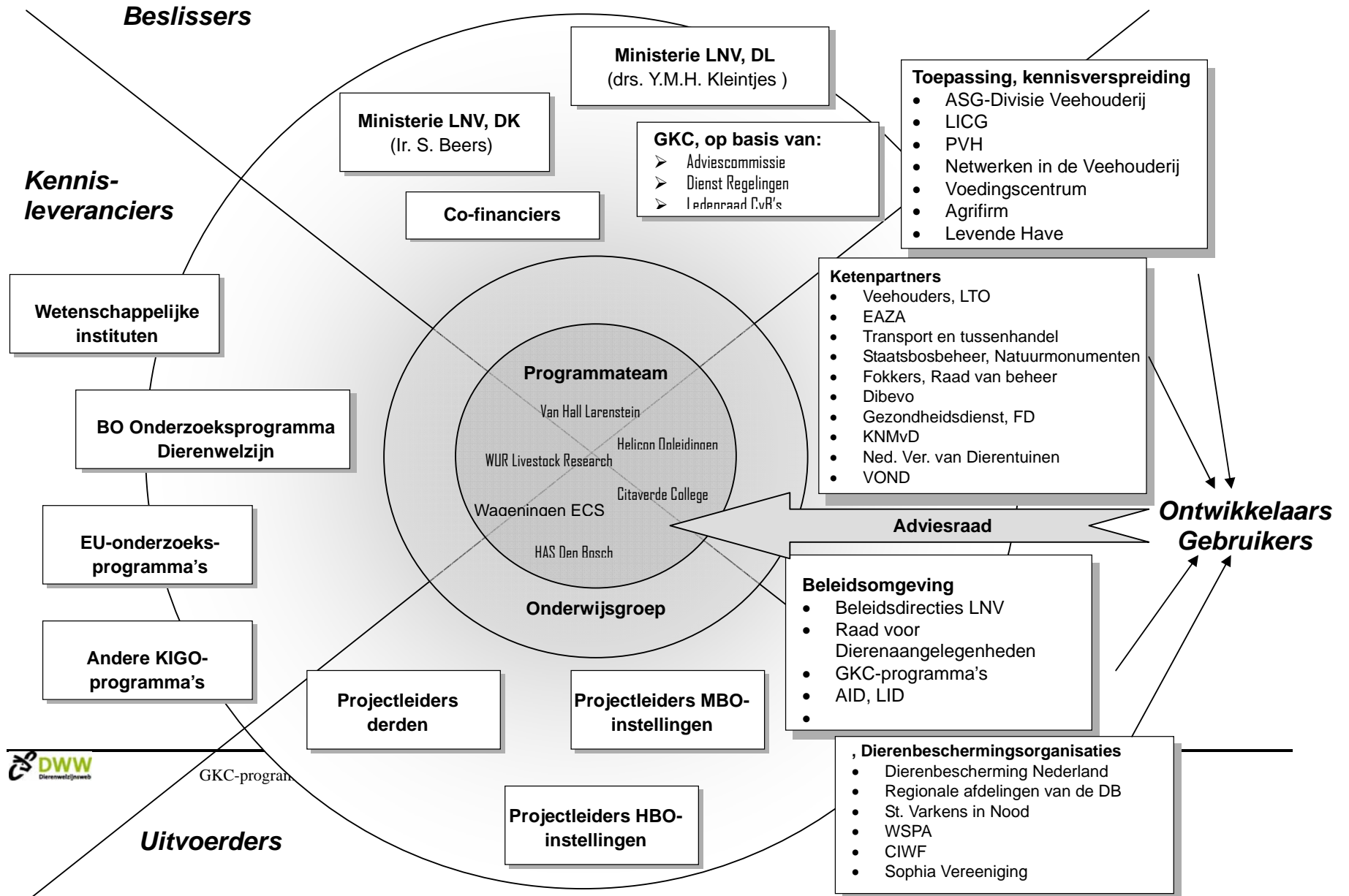
Het Dierenwelzijnsweb (DWW) speelt hierin een centrale rol. Op termijn zal het DWW een samenwerkingsplatform moeten worden van partijen in onderzoek en onderwijs die zich bezig houden met dierenwelzijn; in eerste instantie het onderwijsprogramma 'Welzijn van Dieren', het lectoraat 'Welzijn van Dieren' en het BO-onderzoeksprogramma Dierenwelzijn. Bovendien zal DWW in 2010

volledig worden geïntegreerd in het groene (ICT) kennisnetwerk en zal het aanbod qua inhoud en vorm niet alleen geschikt worden gemaakt voor hbo- en mbo-, maar ook voor vmbo-docenten en leerlingen. Het programmateam ziet de volgende taken voor zichzelf:

1. Strategiebepaling naar aanleiding van huidige en nieuwe ontwikkelingen op het gebied van dierenwelzijn;
2. Communicatie over het programma ten behoeve van interne en externe verankering, m.a.w. zowel vragende partijen als het onderwijs moeten het programma gaan zien als de centrale plek waarbinnen arrangementen tot stand komen;
3. Ontwikkeling van het Dierenwelzijnsweb in de rol van ondersteunend netwerk (incl. portal) voor regionale werkplaatsen als onderdeel van het totale groene kennissysteem;
4. Onderwijsinstellingen enerzijds en maatschappelijke partijen anderzijds (inclusief bedrijven) stimuleren gezamenlijk te komen tot projectarrangementen;
5. Verkrijgen en borgen van commitment van CvB's van onderwijsinstellingen voor de doelstellingen van het GKC onderwijsprogramma;
6. Partijen met elkaar in contact brengen om samenwerking te bevorderen en uit te breiden;
7. Ondersteuning van projectleiders bij aanvraag, rapportage en communicatie;
8. Inhoudelijke beoordeling van ingediende projecten (KIGO en Impuls) binnen het programma;
9. Contact houden met trekkers/projectleiders en controle uitoefenen op de voortgang van programmaonderdelen;
10. Mogelijkheden voor co-financiering (Raak, Wurks, Impuls e.a.) verkennen en de benutting ervan in programmaonderdelen stimuleren.

In navolging van het advies van de Adviescommissie is besloten om ook in 2010 fors in te zetten op een verdere interactie met maatschappelijke- en onderwijspartijen. Er zal in 2010, in samenwerking met De Dierenbescherming en LNV voor de derde keer de miniconferentie Gemeentelijk Dierenwelzijn worden georganiseerd. Ook wordt op 15 oktober een programmadag worden georganiseerd waarop succesvolle programmaonderdelen aan potentiële trekkers van nieuwe onderdelen worden gepresenteerd. Verder zal op drie diverse relevante evenementen, waaronder Animal Event (Beekse Bergen), het programma worden gepresenteerd teneinde deelnemers attent te maken op de mogelijkheden van het programma. Door vertegenwoordigers van het programmateam is in 2009 intensief overleg gevoerd met de Dierenbescherming. Het betrof hier een initiatief van De Dierenbescherming die in het kader van een verdere professionalisering van haar organisatie een zelfstudiepakket wil ontwikkelen om haar vrijwilligers voldoende basis mee te geven voor het integraal en deskundig uitvoeren van het beleid van de Dierenbescherming in de regio. Gegeven dat deze vrijwilligers werden ingeschat op MBO-niveau, leek deelname vanuit het MBO relevant en zijn AOC Oost Almelo en het Citaverde College Horst bereid gevonden om hierin te participeren, samen met het Lectoraat Welzijn van Dieren en het Ontwikkelcentrum. Voor de ronde 2010 is in dit kader een KIGO-aanvraag ingediend. Ook in het groen onderwijs zijn gesprekken gaande om te komen tot een verdere aanscherping van de visie van het programma. Expliciete interactie met andere maatschappelijke groeperingen (zie Figuur 2) staat in 2009 op het programma.

Figuur 2: KIGO-programma Welzijn van Dieren

3. Doelstellingen en aard van het programma

3.1. Strategische doelstelling.

De doelstelling voor de langere termijn is om vanuit het netwerk van groene onderwijs- en onderzoeksinstellingen een belangrijke rol te gaan spelen bij de verspreiding van publieke kennis op het terrein van welzijn van dieren. Het is de ambitie van het programmateam om de activiteiten van het lectoraat Welzijn van Dieren, van het GKC-onderwijsprogramma Welzijn van Dieren en van het beleidsondersteunende DLO-onderzoeksprogramma Dierenwelzijn dichterbij elkaar te brengen en daarmee de ontsluiting, benutting en verspreiding van dierenwelzijnskennis in onderzoek, (groen) onderwijs en maatschappij optimaal te ondersteunen. In dat verband wordt gewerkt aan een Kennis- en Innovatienetwerk Dierenwelzijn (KID) waarin ook de relevante onderzoeksgroepen van Wageningen UR Livestock Research in Lelystad en het LEI actief deelnemen. Dit Kennis- en Innovatienetwerk Dierenwelzijn heeft als doel het praktijkleren te bevorderen, met inbegrip van ontwikkeling van projecten waarin actuele dierenwelzijnskennis wordt toegepast in bijvoorbeeld diervriendelijke en innovatieve concepten voor het bedrijfsmatig huisvesten en verzorgen van dieren.

Kernactiviteiten van het Kennis- en Innovatienetwerk Dierenwelzijn zijn:

- 1) het ontwerpen, inrichten en onderhouden van een landelijke kennisinfrastructuur als instrumentarium voor het ontsluiten, verspreiden en up-to-date houden van dierenwelzijnskennis op de terreinen wet- en regelgeving, wetenschap en samenleving;
- 2) verzorgen van praktijkdagen voor MBO, HBO en anderen waarin de toepassing van dier-, mens- en maatschappijkennis in de context van bedrijf, keten en (internationale) markt op verschillende niveau's kan worden ontwikkeld met inzet van experts van kennisinstellingen en innovatieve ondernemers uit de praktijk;
- 3) bijdragen aan de ontwikkeling van lesmateriaal, opdrachten en casussen over ondernemen met dieren met een accent op het welzijn van dieren ter ondersteuning van docenten in het groene en overige onderwijs;
- 4) samen met kennisinstellingen ontwikkelen van en leren over diervriendelijke en innovatieve concepten voor het bedrijfsmatig huisvesten en verzorgen van dieren;
- 5) matchen van praktijkvragen, studentenprojecten en deskundigen uit kennisinstellingen in praktijkgerichte werk- en leerarrangementen.

Hogescholen dienen zich te ontwikkelen tot centra voor kennistransfer waar in samenwerking met andere partijen onderzoeksresultaten en ervaringen worden omgezet in economische waarde. Omdat het toepassen van kennis over het welzijn van dieren in de praktijk vooral leidt tot een hogere maatschappelijke waarde van producten en diensten, wordt dit aspect nadrukkelijk toegevoegd. Het Kennis- en Innovatienetwerk Dierenwelzijn wil deze rol nadrukkelijk vorm geven door samen met Wageningen UR Livestock Research in Lelystad op het terrein van Welzijn van Dieren voor onderwijs en onderzoek een positie te verwerven als loket en 'preferred supplier'. Via toegepast onderzoek en uitwisseling van kennis met partijen uit het bedrijfsleven en het maatschappelijke veld wordt de positie van deze combinatie via het netwerk verder uitgebouwd. Het Kennis- en Innovatienetwerk Dierenwelzijn streeft naar een voorbeeldfunctie voor integratie van hogescholen en instellingen voor toegepast onderzoek tot regionale centra voor kennistransfer. De Dieropleidingen binnen het groene onderwijs krijgen op die manier de kans om studenten en docenten in een professionele en lerende omgeving aan de slag te zetten met vragen van dierhouders, sectorpartijen en samenleving. Om

actuele kennis vanuit het fundamenteel onderzoek effectief te kunnen laten doorstromen naar het onderwijs en de praktijk worden nauwe contacten onderhouden met onderzoeksgroepen binnen Wageningen Universiteit en Research Centrum i.c. Livestock Research in Lelystad en leerstoelgroepen van de departementen Dierwetenschappen en Maatschappijwetenschappen, Universiteit Utrecht i.c. de hoofdafdeling Dier in Wetenschap en Maatschappij van de Faculteit Diergeneeskunde. Waar mogelijk zal actief worden geparticipeerd in internationale samenwerkingsverbanden en kennisnetwerken.

3.2. Operationele doelstelling

Ter voorbereiding op een volgende MeerJarenAfspraak en een mogelijk vervolg op het programma Welzijn van Dieren zal het jaar 2010 worden gebruikt om de visie verder aan te scherpen. In het werkplan van 2009 was opgenomen dat er gesprekken zouden worden gevoerd met vrijwel alle relevante stakeholders in de diersector. Hier is bij nader inzien van afgezien omdat dit niet de meest effectieve benadering leek te zijn. Het knelpunt in dit programma is namelijk niet zozeer het tekort aan belangstelling bij de stakeholders, maar veel eerder de beperkte motivatie in, de onbekendheid bij of het tekort aan capaciteit vanuit het groene – vooral middelbaar - onderwijs zelve, waardoor de doorontwikkeling lijkt te stagneren. Het GKC-bestuur stelde in haar advies vast dat vanuit beleid een thema dierenwelzijn gerechtvaardigd is, maar dat er een te sterke gerichtheid is op de redenatie (energie) vanuit onderzoek en vanuit maatschappelijke relevantie. Het GKC-bestuur acht omkering noodzakelijk zodat vooral aansluiting wordt gezocht bij de belangstelling en energie van de leerling/student. Deze omkering is reeds door het programmateam in 2009 ingezet met de start van onderzoek in het MBO naar de positie van dierenwelzijn in het onderwijs en de mogelijke behoefte aan ondersteuning vanuit het programma Welzijn van Dieren. In het kader van dit onderzoek worden 20 MBO-scholen bezocht en wordt en met teamleiders, vakdocenten en leerlingen gesproken. De verwachting is dat dit onderzoek over en weer de kennismaking zal versterken en duidelijk zal maken of, en zo ja op welke wijze, het programma Welzijn van Dieren voor ondersteuning van het MBO zal moeten worden voortgezet.

Van belang hierbij is wel om goed af te (blijven) stemmen met de strategische doelstellingen en ambities van de groene instellingen zelf. Zij moeten namelijk wel bereid zijn om mee te investeren. Het jaar 2010 zal in het teken staan van het verder ontwikkelen van arrangementen waarbij, naast KIGO, tevens de mogelijkheden voor andere financieringsbronnen (RAAK, SenterNovem, etc.) worden onderzocht. Het doel is om aan het einde van 2010 via de drie themalijnen in het programma een nog verder vraaggestuurd geheel van programma en programmaonderdelen te realiseren, met een diversiteit aan deelnemende onderwijsinstellingen (groen en grijs), maatschappelijke groeperingen en een vruchtbare afstemming met de GKC-programma's Groene kennis voor Burgers, Melkveehouderij en Paardenhouderij. De verwachting is dat er daardoor in de loop van 2010 nog nieuwe gebruikers in beeld komen, naar verwachting vanuit het werkveld maar waarschijnlijk ook vanuit het onderwijs zelf.

Het programma heeft ook als doel om de eigen verantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren bij partijen te ontwikkelen. De reikwijdte van wet- en regelgeving is in de huidige internationale samenleving beperkt en nieuwe vormen van maatschappelijke sturing zullen door bedrijfsleven, NGO's en overheid moeten worden ontwikkeld, waarbij producenten en aanbieders in toenemende mate ook de verantwoordelijkheid dragen voor maatschappelijke waarden als dierenwelzijn. Het programma beoogt hier aan bij te dragen via de genoemde drie themalijnen. De programmaonderdelen bevatten projecten die bijdragen aan de realisatie van deze drie themalijnen en hebben binnen thema's een gelijke gerichtheid. Deze thema's sluiten aan bij de LNV-visie "van zorgen voor naar zorgen dat". In het kader van dit programma betekent dit dat partijen die dieren houden, verhandelen, transporteren en tot dierlijke producten verwerken als ook de partijen die dierlijke producten en diensten consumeren en afnemen, in het verbeteren van het welzijn van dieren een eigen verantwoordelijkheid hebben.

Het programma bestaat uit programmaonderdelen die ieder voor zich via samenwerking met externe partijen (zie overzicht in tabel in programma) werken aan kennisuitwisseling. Wat ingeval van het thema

Welzijn van Dieren relevant is, is dat er een kerngroep van docenten en onderzoekers ontstaat die zich gezamenlijk inzetten voor het op peil houden van de kwaliteit en de toegankelijkheid van informatie die door studenten, docenten, leerlingen en de praktijk gebruikt kan worden in projecten, onderwijs en praktijk. Deze kerngroep, i.c. het programmateam, heeft de opdracht om te werken aan visievorming met betrekking tot de gewenste ontwikkelingen binnen het programma en het formuleren van doel, uitgangspunten en afbakening van de programma activiteiten.

Het programma zal voorzien in een communicatieparagraaf waarin de relevante doelgroepen in kaart zijn gebracht en doelgroepgerichte activiteiten worden geformuleerd als bijvoorbeeld (elektronische) nieuwsbrieven, belangstellingsinventarisaties, werkconferenties rond actuele thema's, netwerkberichten en nieuwsflitsen.

Het programma stelt zich als doel om Samenleving, Ondernemers en Onderwijs binnen het domein Welzijn van Dieren te verbinden in arrangementen die gezamenlijk innovatieve projecten ontwikkelen. Deze projecten zijn gericht op een betere ontsluiting, ontwikkeling en toepassing van kennis over het welzijn van dieren, waarbij dierkennis centraal staat maar kennis over maatschappelijke sturing en de ethische, esthetische en culturele aspecten van diergebruik voor het verantwoord omgaan met dieren voorwaardelijk is. Activiteiten en projecten worden ontwikkeld op de kruispunten van Samenleving, Ondernemen en Onderwijs enerzijds en Bewustwording, Maatschappelijke sturing en Onderwijs anderzijds.

3.2.1. Bewustwording en educatie.

Consumenten, veehouders, detaillisten, studenten, etc. iedereen heeft wel een mening over het welzijn van dieren. Consumenten geven aan welzijn van dieren belangrijk te vinden, maar passen – mede door een gebrek aan kennis over de niveau's van dierenwelzijn bij productiedieren – dit criterium in slechts beperkte mate toe bij de aanschaf van vlees, eieren of zuivelproducten. Veehouders realiseren zich wel dat ze agrarisch ondernemer zijn in een maatschappij die steeds kritischer is ten aanzien van het welzijn van dieren, maar zijn terughoudend omdat welzijnsmaatregelen kostenverhogend werken en dit vaak niet leidt tot een meerprijs voor de producten. Ook is er onvoldoende beeld van wat de consument wil, zoals hiervoor is aangegeven, en is voor veehouders onvoldoende duidelijk welke maatregelen precies tot welk "hoger niveau" van dierenwelzijn leiden. Detaillisten in bijvoorbeeld de gezelschapsdierendierenbranche onderkennen vaak wel dat de consument welzijn van dieren belangrijk vindt, maar hebben ook de kennis niet om de consument goed voor te lichten. Zo voldoen veel konijnenhokken niet aan uitgangspunten voor welzijnsvriendelijke konijnenhouderij, maar worden ze gewoon verkocht, zeker zolang ook de consument hierover de juiste kennis niet heeft. Studenten in het groene onderwijs zal kennis moeten worden aangedragen over het welzijn van dieren, zij zijn na afstuderen immers diegenen die in de diersectoren werkzaam zullen zijn en in hun werk invulling moeten geven aan belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen als het welzijn van dieren ! Het zich bewust worden, het beargumenteerd een mening kunnen geven over het welzijn van dieren is bij alle partijen een essentieel onderdeel van een verantwoorde, kundige en professionele omgang met dieren. Door te werken aan de beschikbaarheid van goed gekwalificeerd personeel wil het Groene onderwijs, in nauwe samenwerking met bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, publieke kennisinstellingen en overheid, een bijdrage leveren aan het oplossen van de maatschappelijke problematiek rond ondernemen c.q. samenleven met dieren.

In dit kader zijn de in 2010 aangevraagde programmaonderdelen "Dierenwelzijnswijzer vs 2.0", de cursus dierenwelzijn voor MBO en vrijwilligers van de Dierenbescherming en "Dierenwelzijn in Beeld" van belang. Deze drie projecten, die de doelstellingen van het programma in belangrijke mate ondersteunen, worden ontwikkeld in samenwerking tussen groen (MBO, HBO) en grijs (NHL) en met inbreng van zowel de Dierenbescherming als het Ontwikkelcentrum. De projecten hebben tot doel beter materiaal te maken over dierenwelzijn voor educatief gebruik, hetzij voor zelfstudie voor vrijwilligers van De Dierenbescherming en burgers in het algemeen, hetzij voor gebruik door docenten in de klas. Daarnaast bieden deze projecten studenten van diverse dier- en mediaopleidingen de kans om in het

kader van hun onderwijs zich in het onderwerp dierenwelzijn te verdiepen. Ook in deze lijn passen de programmaonderdelen "Dierenwelzijn, hoe smakelijk is dat?", "Educatie en dierenwelzijn" en "Dierenwelzijn in het voortgezet onderwijs", die in 2009 zijn gestart en alle drie de koppeling leggen tussen groen en grijs onderwijs.

Gezelschapsdieren, d.w.z. alle dieren die in huishoudens gehouden worden, spelen een belangrijke rol in onze maatschappij. Een van de belangrijke veroorzakers van veel welzijnsproblemen in de sector is gebrek aan kennis bij fokkers/kwekers, tussenhandel en particuliere houders. Voeding die zowel aansluit bij de nutritionele als bij de gedragsbehoeften van het dier is een basisvoorwaarde voor dierenwelzijn. In de gezelschapsdierensector is op dit terrein weinig kennis beschikbaar. Het verspreiden van wetenschappelijk onderbouwde kennis, qua toegankelijkheid toegesneden op de diverse doelgroepen in de gezelschapsdierensector en in een vorm die eveneens aansluit bij de doelgroepen kan een bijdrage leveren aan de oplossing van voedingsgerelateerde welzijnsproblemen. Ervaringen en inbreng uit de praktijk van de houderij zullen gerelateerd worden aan wetenschappelijke inzichten en de basis vormen voor kennisdragers. De bijdrage en voortrekkersrol van de leerstoelgroep Diervoeding (Wageningen University) en de Faculteit Diergeneeskunde (Universiteit Utrecht) waarborgen de wetenschappelijke onderbouwing van de te ontwikkelen kennisdragers. Samenwerking met het Ontwikkelcentrum en met een multimediaopleiding (Noordelijke Hogeschool Leeuwarden) draagt bij aan mogelijkheden voor het overbrengen van de wetenschappelijke kennis en de ontwikkeling van ondersteunend materiaal benodigd voor het faciliteren van de kennisoverdracht naar de sector en het groene onderwijs. Verschillende organisaties in de sector (o.a. Landelijk Informatiecentrum Gezelschapsdieren, Platform Verantwoord Huisdierenbezit en DIBEVO) en in het onderwijs (Van Hall Larenstein, HAS Den Bosch, MBO instellingen) zijn nauw betrokken bij de ontwikkeling van de kennisdragers en de uiteindelijke disseminatie van kennis. De verspreiding van kennis in de gezelschapsdierenbranche en inhoudelijke vernieuwing in het groene onderwijs zullen op termijn voedingsgerelateerde problemen bij gezelschapsdieren doen verminderen.

Van een iets andere orde, maar passend onder de educatiedoelstelling van het programma, is het publieksevenement "Animal Event II". Dit project speelt in op de maatschappelijke behoefte om op een verantwoorde manier met onze dieren om te gaan. In Brabant wordt in dit verband samen met kennisinstellingen, onderwijs en bedrijfsleven een jaarlijks terugkerend event ontwikkeld. Ten behoeve van het competentiegericht leren krijgen studenten uit het HAO en het MAO hiermee de gelegenheid een bijdrage te leveren aan kenniscirculatie op het gebied van het houden van dieren t.b.v. gezelschap, sport en recreatie (o.a. wildlife-beleving). Dit vormt de leeromgeving van een projectgroep van studenten van HAS Den Bosch en Helicon die al eerder effectief is gebleken voor publiek en onderwijs. De kenniscirculatie is gericht op beroepsbeoefenaars in de sector en op burgers in het algemeen en op leerlingen uit het basisonderwijs, voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs en HBO in het bijzonder. Hiermee profileert het groene onderwijs zich in de regio als kennisinstelling en worden contacten gelegd met bedrijven en instellingen in de profit en non-profit sector. In 2010 zal het programma Welzijn van Dieren zich tijdens het Animal Event presenteren met als doel haar bekendheid te vergroten en partijen tot participatie te verleiden.

Onder dit thema valt ook het "Project voor de dieren" dat als doel had na te gaan of de informatievoorziening rond dierenwelzijn vanuit verschillende bedrijven en organisaties consumenten bereikt. HBO en MBO-studenten interviewden vertegenwoordigers van supermarkten, dierenwinkels, tuincentra en kinderboerderijen met betrekking tot hun behoefte aan consumentenvoorlichting op het gebied van dierenwelzijn. Deze informatie werd aan de burger gepresenteerd met behulp van een website (www.dierenwelzijnswijzer.nl) en een presentatie aan de doelgroepen. Daarnaast zetten studenten een advies-en informatiebureau op, waarin dierenwinkels, supermarkten, kinderboerderijen, tuincentra en burgers informatie konden krijgen en advies konden ontvangen over dierenwelzijn. Aan de hand van gedragsonderzoek aan dieren ontwikkelden de studenten een toekomstvisie voor dierenwelzijn voor het jaar 2020. Deze toekomstvisie werd gepresenteerd aan andere studenten en werd tevens op de website geplaatst.

3.2.2. Maatschappelijke sturing

Een belangrijk kenmerk van maatschappelijke sturing is dat sturing meer contextueel -bottom up- vorm wordt gegeven door direct betrokkenen. Om te kunnen sturen is uitwisseling van informatie nodig. In maatschappelijk verantwoord ondernemen kan dat een dialoog met dierenbescherming zijn. In een verwerkende industrie kan dat een kwaliteitssysteem zijn. Met de overheid kan dat het overleggen van verplicht gestelde informatie, in een keten kan dat labeling en een keurmerk zijn. Ook andere directe en indirecte vormen van informatievoorziening (via internet, pers,...) kan leiden tot sturing.

Zoals in hoofdstuk 4 is aangegeven, vind de consument/burger van de 21e eeuw niet alleen het welzijn van dieren belangrijk, maar eist bij welzijnsclaims van producten (o.a. vlees) of diensten (verkoop konijn, bezichtiging dierentuin) ook transparantie en garanties. Om niveau's van dierenwelzijn te garanderen en eventueel bovenwettelijke niveaus van dierenwelzijn te realiseren via marktwerking, is het noodzakelijk dat ondernemers met een beter welzijn van hun dieren meerwaarde creëren of worden tegemoetgekomen in de meerkosten van diervriendelijk ondernemen. Het verbeteren van het welzijn van dieren tot een niveau dat uitstijgt boven het wettelijke minimumniveau, is immers de verantwoordelijkheid van het complex van belanghebbenden (stakeholders) in de dierlijke productieketen, met nadruk op de consument. Het idee is dat, indien er meer vraag is naar diervriendelijke producten en diensten, het marktmechanisme er voor zorgt dat de grotere vraag ook een groter aanbod genereert. Waarbij een groter aanbod op haar beurt een beter welzijn voor meer dieren impliceert. Partijen zullen op basis van de markt (consumentengedrag / retailer) aanvullende eisen stellen aan het dierenwelzijn. Als reactie daarop is te verwachten dat de gezamenlijk partijen zullen zorgen voor allerlei vormen van regelgeving en controle, kwaliteitszorg en convenanten met borging op verschillende niveaus, nationaal maar ook internationaal. Om dit proces te laten werken is het nodig dat de meerwaarde van diervriendelijke producten via transparante ketens expliciet wordt gemaakt, aansluit bij de verwachtingen van de consument maar tegelijkertijd is terug te voeren op dieren die werkelijk beter welzijn hebben en daadwerkelijk onder betere condities worden gehouden. Om dergelijke garanties te kunnen geven is het noodzakelijk dat het welzijn van dieren op het "primaire bedrijf" op een manier kan worden vastgesteld die wetenschappelijk verantwoord is, praktisch haalbaar is, in de keten wordt geaccepteerd, gekoppeld kan worden aan een product en door de consument wordt gewaardeerd. Deze verantwoording kan worden afgelegd in de vorm van certificering, een dierenwelzijnsparagraaf in kwaliteitssystemen of via labelling en etikettering. Deze aanpak maakt deel uit van het Europese actieplan en het is zeer wel denkbaar dat ondernemers voor hun specifieke bedrijfssituatie de publieke verantwoording over het welzijn van dieren willen benutten. Ook in het kader van cross-compliance zal in de toekomst de inkomensondersteuning direct afhankelijk kunnen worden gemaakt van aantoonbare dierenwelzijnsverbeteringen op het bedrijf.

Het programmaonderdeel Animal Welfare Quality Management (AWQM) speelt hierop in en beoogt om vanuit de recent ontwikkelde minor die op dit moment voor het derde jaar door studenten wordt gevolgd, het bedrijfsleven nauwer te betrekken bij ontwikkelingen rond certificering, maatschappelijk verantwoord ondernemen, het streven van ondernemingen naar duurzaamheid en corporate social responsibility. In dat kader wordt gewerkt aan structurele samenwerking tussen praktijk en onderwijs en toepassing van in Welfare Quality ontwikkelde kennis.

Ook het programmaonderdeel "Welzijnsmonitor Vleeskalveren" sluit volledig aan bij bovengenoemde ontwikkelingen naar meer verantwoordelijkheid voor ketenspelers en de bevordering van transparantie. Interessant hierbij is de intensieve samenwerking met partijen als Wageningen UR Livestock Research, de Van Drie Group, de Productschappen PVE en PDV, de KNMvD en de Dierenbescherming, als ook de internationale dimensie (Welfare Quality, Italië, Frankrijk) aan het project. Inhoudelijk past het project uitstekend in de met AWQM ingezette onderwijsontwikkeling. De formule die wordt gehanteerd impliceert intensieve kenniscirculatie met en tussen externe partijen. HBO-studenten van dieropleidingen doen in opdracht van en in overleg met externe partijen bronnenonderzoek, verdiepen

zich in de materie en bakenen dit af en structureren de inhoud voor. Alles in nauwe samenspraak met betrokken partijen. De vorm van de educatieve multimedia disc, gecombineerd met een benchmark voor vleeskalverenhouders op internet, biedt het groene onderwijs kansen om zich te verbinden met, in dit geval, de opleiding communicatie en Multi-media design van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden.

3.2.3. Ondernemen met Dierenwelzijn

Alle stakeholders in de zeer diverse diersectoren, van petfood-industrie tot vleeskuikenhouder en van dierenarts tot leverancier van jong afgestudeerden Groen onderwijs, allen zullen ze moeten in kunnen spelen op de veranderende maatschappelijke ontwikkelingen ten aanzien van het welzijn van dieren. Dit vraagt om nieuwe, innovatieve, diervriendelijke houderijconcepten voor huisvesting, management en ketenproductie. Het vraagt ook om innovatieve voorlichtingscampagnes, - middelen en – strategieën. En om een nieuw innovatief scholingsaanbod, incl. bij- en nascholing voor werkenden in de diersectoren. Samenwerking met relevante kennisinstellingen en voorlopers, waarmee in projecten aan deze vraag kan worden voldaan, is hierbij een must. Dergelijke projecten combineren de maatschappelijke ontwikkeling naar een beter welzijn van dieren met de eisen die aan het ondernemerschap van de toekomst mogen worden gesteld. Participatie van onderwijsinstellingen van de GKC in deze projecten garanderen dat leerlingen, studenten en docenten actief bij de verwerving van die kennis worden betrokken en dat de gegeneerde kennis zo snel en goed mogelijk wordt geïntegreerd in het toekomstige scholingsaanbod.

LTO heeft onlangs een duidelijke visie t.a.v. dierenwelzijn naar buiten gebracht: "Samen verantwoordelijk ondernemen". Zij willen de veehouders mogelijkheden aanbieden om welzijnsvriendelijk te ondernemen met mede als doel de houding van de ondernemers te veranderen, opdat de ondernemers dierenwelzijn meer als kans gaan zien i.p.v. als een bedreiging. Het programmaonderdeel "Ondernemen met Dierenwelzijn" dat in samenwerking met ZLTO wordt ontwikkeld heeft enerzijds als streven postinitieel onderwijs te ontwikkelen, gericht op ontsluiting, benutting en verspreiding van dierenwelzijnskennis bij de achterban van ZLTO. Anderzijds wordt ervaringskennis vanuit de koplopers in de praktijk teruggeploegd naar het onderwijs met als doel docenten en studenten te laten leren van succesvolle ondernemers die in de markt het welzijn van dieren tot waarde weten te brengen.

Een andere wijze om ondernemers te betrekken bij het onderwijs is uitgewerkt in het programmaonderdeel Waarborgen van Paardenwelzijn. Hier wordt met inzet van HBO-studenten, docenten en onderzoek het paardenwelzijn in Nederland in kaart gebracht, mogelijke oplossingsrichtingen om paardenwelzijn te verbeteren in de praktijk getoetst, een netwerk van werkgroepen paardenwelzijn opgezet en een meerjarig programma paardenwelzijn voor beroepsopleidingen in de paardenhouderij ontwikkeld. Onderdeel hiervan is de ontwikkeling van een methode om ongerief bij paarden landelijk en blijvend te monitoren in verschillende sectoren. Daarnaast wordt een haalbaarheidsstudie uitgevoerd naar gebruik van karaktertesten voor matches paard en gebruiksdoel, worden effecten van alternatieve huisvestingsmethoden op welzijn in kaart gebracht en wordt het gebruik van nieuwe technologieën om welzijn tijdens training te meten en het effect van alternatief voedingsmanagement op welzijn paarden in de praktijk door studenten onderzocht.

Ook in het programmaonderdeel "Diervoeding voor dierentuindieren" wordt nauw samengewerkt met ondernemers uit de praktijk. Hierin wordt gewerkt aan verspreiding en benutting van voedingskennis in nauwe samenwerking met de European Association of Zoos and Aquaria (EAZA Nutrition Advisory Group) en de voedingsgroep van de Nederlandse Vereniging van Dierentuinen. Voor dierentuindieren en elders (opvangcentra, particulieren) gehouden niet-gedomesticeerde dieren is voeding een belangrijke omgevingsfactor. Aan dit aspect wordt dan ook veel zorg besteed. Desondanks blijkt vaak dat de voeding voor deze diergroep een veroorzaker is van veel gezondheids en welzijnsproblemen. Er worden weliswaar behoorlijke inspanningen gedaan om de (wetenschappelijke) kennis op dit gebied te vergroten maar door capaciteitsgebrek stromen nieuwe inzichten op dit vlak onvoldoende door. Het project beoogt door middel van het ontwikkelen en uitvoeren van een praktijkleerproject huidige maar

ook toekomstige diervverzorgers zowel meer te betrekken bij de uitvoering van dierentuinvloeding als ook hun kennis te vergroten. De inbreng van het groene onderwijs is hierin tweeledig; de vertaling van wetenschappelijke inzichten naar praktijkniveau en het leveren van kennis met betrekking tot de didactische aanpak. Dit project zorgt voor aansluiting van praktijkproblematiek op het onderwijs en zal uiteindelijk moeten leiden tot studiemateriaal ten behoeve van het onderwijscurriculum over de voeding van niet-gedomesticeerde dieren. Uiteindelijk zal spin off van dit project ook belangrijk zijn voor de kwaliteit van het houden van deze groep dieren bij opvangcentra en particulieren.

Het programmaonderdeel "Art. 12 Wildlife" heeft als doel een HBO-minor te ontwikkelen die past in het huidige Bama stelsel. Het project is innovatief omdat de opleiding wilde dieren en proeven met (wilde)dieren integreert/combineert. Het werkveld ervaart in toenemende mate dat er restricties gelden voor wat betreft het uitvoeren van veldbiologisch onderzoek aan wilde dieren. Deze terughoudendheid komt voort uit de maatschappelijke druk om handelingen die door het publiek worden gezien als dieronvriendelijk, te verbieden of te beperken. Tegelijkertijd is er toenemende maatschappelijke druk om natuurwaarden te behouden. Hiervoor is in toenemende mate veldbiologisch onderzoek waarbij handelingen met dieren verricht worden onontkoombaar. Te denken valt aan bijv inventarisaties in het kader van WER en dergelijke. Daarnaast is er ook sprake van veldbiologisch en gedragsonderzoek, ook bij semi wilde dieren zoals in dierentuinen, waarbij er sprake is van fundamenteel onderzoek zonder direct aanwijsbaar maatschappelijk belang. Deze problematiek heeft reeds geruime tijd de aandacht van betrokken partijen. Om onder deze omstandigheden toch op verantwoordelijke wijze handelingen aan wilde proefdieren te kunnen verrichten zijn dergelijke speciaal opgeleide professionals nodig. Deze nieuwe opleiding beoogt te voorzien in deze behoefte.

4. Doelgroepen en gebruikers

De primaire doelgroep is het onderwijs, vanaf de basisschool tot en met het hoger onderwijs. In nauwe samenwerking met het onderzoek (op termijn opererend als één netwerk van onderwijs en onderzoeksinstellingen) worden van hieruit de secundaire doelgroepen samenleving en praktijk bediend. Het opzetten van een landelijke kennisinfrastructuur in de vorm van een Kennis- en Innovatienetwerk Dierenwelzijn stelt genoemde doelgroep in staat om maximaal gebruik te maken van kennis en praktijkervaringen, ontbrekende kennis in samenwerking te ontwikkelen en door betere ontsluiting, benutting en verspreiding van beschikbare kennis bij te dragen aan een betere verduurzaming van dierenwelzijns kennis.

Het project DierenWelzijnsWeb heeft inmiddels geresulteerd in een volledig operationele website, voorzien van een automatische koppeling met Artik+ van Wageningen bibliotheek. Deze site draagt in belangrijke mate bij aan de programmadoelstelling in het bijzonder het thema bewustwording. Dit programmaonderdeel faciliteert aan de hand van een website alle activiteiten en projecten binnen het onderwijsprogramma Welzijn van Dieren (en tevens in het BO- onderzoeksprogramma Dierenwelzijn). De website draagt in belangrijke mate bij aan de ontsluiting, doorwerking en toepassing van dierenwelzijns kennis in het groene onderwijs.

Uiteindelijk zal het DWW binnen de groene kennisinfrastructuur een samenwerkingsplatform moeten worden van onderwijs en onderzoek waarbinnen vragen uit alle geledingen van de maatschappij, inclusief overheid en politiek, aangepakt kunnen worden. Een vergaande integratie van de activiteiten in het kader van het GKC-onderwijsprogramma, het lectoraat 'Welzijn van Dieren' en de verwante onderzoeksprogramma's wordt nagestreefd. Vooruitlopend op deze ontwikkeling is het een gezamenlijke huisstijl ontwikkeld.

Belangrijke doelgroepen voor het programma zijn ook de burgers, ondernemers en docenten. Burgers zijn de actoren waar de maatschappelijke ontwikkelingen manifest worden, die willen meer diervriendelijke producten, die willen transparantie in de keten, die wijzen op misstanden bij beelden op TV over dieronvriendelijke diertransporten. Om te voorkomen dat emoties bij burgers de boventoon

gaan voeren en dat incidenten worden geïnterpreteerd als gangbare praktijk, is het belangrijk dat zij ook feitelijk op de hoogte zijn van de vele vormen van diergebruik en van de consequenties die dit voor de dieren heeft.

Een derde doelgroep is het MKB, d.w.z. de agrarische bedrijven, kennels, dierfokkerijen en detaillisten. Nu de morele positie van dieren in de samenleving verandert, is het voor ondernemers belangrijk in te spelen op de veranderende maatschappelijke vraag naar meer diervriendelijke producten en diensten. Anderzijds wordt het voor hen belangrijker dat zij een onderbouwde visie ontwikkelen op diergebruik en in staat zijn om in dialoog met partijen die hier kritisch op zijn, hun standpunten te beargumenteren en helder over het voetlicht te brengen.

5. Afbakening, vraagsturing en randvoorwaarden

Programmaonderdelen moeten in ieder geval voldoen aan de KIGO-richtlijnen. Daarnaast stelt het programma als voorwaarde dat programmaonderdelen altijd een duidelijke "probleemhebber" moeten hebben. Een instelling of organisatie die de resultaten van het programmaonderdeel zal verduurzamen. Voor de toekenning van middelen uit het programma is het van groot belang dat het arrangement niet uitsluitend bestaat uit onderwijspartijen. Er zal nadrukkelijk worden getoetst op participatie van maatschappelijke groeperingen, bedrijfsleven, niet-groen onderwijs en sectorvertegenwoordigers.

Onder participatie wordt in dat verband niet alleen formele ondersteuning verstaan. Co-financiering en aantoonbare eigen arbeidsinzet zijn factoren die positief worden meegewogen. Het programma is niet bedoeld voor "klassiek" analyserend en academisch onderzoek, maar wil wel ruimte geven aan participatief, toegepast onderzoek dat bedoeld is oplossingen te ontwikkelen voor praktijkproblemen of bijdraagt aan de feitelijke onderbouwing van de omvang van een vermeend probleem. Dit onderzoek impliceert namelijk intensieve samenwerking met betrokken partijen uit het werkveld en draagt zo bij aan de verspreiding en benutting van dierenwelzijnskennis. Toegepast of participatief onderzoek is hier in eerste instantie een middel voor ontsluiting, ontwikkeling en toepassing van kennis en geen doel op zich. Programmaonderdelen worden getoetst tegen vigerend beleid, waarbij de Nota Dierenwelzijn en de jaarlijks op te stellen Kennisagenda Dierenwelzijn richtinggevend zijn. Programmaonderdelen moeten qua doelstelling passen binnen het beleid van LNV, zulks ter beoordeling van de toegevoegde beleidsambtenaren van DKI, VDC en AKV.

6. Relatie met KIGO regeling 2010

Het programma heeft als doel om bij partijen de eigen verantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren te ontwikkelen. Daarmee voldeed dit onderhavige, meerjarige programma Welzijn van Dieren reeds aan de uitgangspunten van de RIGO regeling 2007 en is daarmee een erkend programma dat bijdraagt aan de doelstellingen van het ministerie ten aanzien van de ontsluiting en verspreiding van kennis op het beleidsterrein van het dierenwelzijn. De Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit heeft in de Regeling kennisverspreiding en innovatie groen onderwijs 2010 aangegeven opnieuw programma's en programmaonderdelen te willen subsidiëren die bijdragen aan de kennisontsluiting, verspreiding en benutting van kennis op het gebied van één van de beleidsterreinen van het ministerie. Het programma zoals dat hier beschreven wordt komt in grote lijnen neer op de beschrijving zoals die is ingediend bij de RIGO regeling 2007 en draagt derhalve evenzo bij aan de doelstellingen van de KIGO regeling 2010. Het past binnen de Categorie Kenniscirculatie, Hoofdthema Gezonde voeding, Thema Dierenwelzijn.

Overzicht lopende, aangevraagde en aan te vragen activiteiten

Hoofdlijn	Onderdeel	Trekker	Deelnemers	Start	Eind	Totale kosten	Subsidie
Programma-ontwikkeling	n.v.t.	Van Hall Larenstein, Leeuwarden	HAS Den Bosch Helicon opleidingen Citaverdecollege Horst WUR-Livestock Research Wageningen Universiteit, leerstoelgroep ECS	1-11-2007	1-11-2011	499.649	499.649
Kennisinfrastructuur	DierenWelzijnsWeb	Van Hall Larenstein, Leeuwarden	CAH-Dronten Van Hall Larenstein Wageningen HAS Den Bosch Groenhorstcollege Barneveld Citaverdecollege Horst Clusiuscollege Alkmaar Helicon opleidingen Velp	1-1-2008	1-7-2010	205.250	83.538
	Dierenwelzijnsweb Aantrekkelijk en Internationaal	Van Hall Larenstein, Leeuwarden	CAH-Dronten HAS Den Bosch Noordelijke Hogeschool Leeuwarden Helicon opleidingen Velp WUR Livestock Research	1-7-2010 Aanvraag 2010	31-12-2012	190.600	114.900
Bewustwording	Animal Event II	HAS Den Bosch	Helicon Opleidingen Provincie N-B Safaripark Beekse Bergen Academy Stal Bartels IVN-Consulentschap	1-9-2007	1-9-2008	111.229	59.420
	Dierenwelzijn in het voortgezet onderwijs	Has Den Bosch	Varendonck College Asten Dr. Knippenbergcollege Helmond Jacob-Roelandslyceum Boxtel	1-9-2009	1-9-2010	121.250	76.938

	Dierenwelzijn, hoe smakelijk is dat?	Has Den Bosch	Fontys Hogescholen Pabo den Bosch Programma Smaaklessen, AFSG Wageningen Universiteit	1-9-2009	1-9-2010	104.250	67.688
	Educatie en Dierenwelzijn	Citaverde College	Pabo Sittard (Fontys Hogeschool Limburg) Hogeschool HAS Den Bosch Dierenbescherming Limburg CNME Maastricht	1-9-2009	1-8-2011	175.500	106.213
	Dierenwelzijn in beeld	AOC Groenhorst College Barneveld	Stoas Hogeschool Noordelijke Hogeschool Leeuwarden WUR Livestock Research	1-9-2010 Aanvraag 2010	31-7-2012	128.030	83.613
	Cursus dierenwelzijn MBO en vrijwilligers Dierenbescherming	Hogeschool Van Hall Larenstein	Agrarisch Opleidingen Centrum Oost Citaverde College WUR Livestock Research De Dierenbescherming	1-5-2010 Aanvraag 2010	30-9-2011	146.900	104.550
	Dierenwelzijnswijzer vs 2.0	Hogeschool Van Hall Larenstein	HAS Den Bosch CAH Dronten Hogeschool InHolland Delft Stoas Hogeschool Noordelijke Hogeschool Leeuwarden WUR Livestock Research Ontwikkelcentrum Ede Algemeen Pedagogisch Studiecentrum	1-10-2010 Aanvraag 2010	31-12- 2012	229.111	139.372
	Professionalisering van gezelschapsdierenvoeding	Wageningen Universiteit, leerstoelgroep Diervoeding	HAS Den Bosch Hogeschool Van Hall Larenstein Noordelijke Hogeschool Leeuwarden Universiteit Utrecht, Faculteit Diergeneeskunde Platform Verantwoord Huisdierenbezit Universiteit Gent, Laboratorium Diervoeding	1-9-2010 Aanvraag 2010	1-9-2012	283.278	194.151
Maatschappelijke sturing	Animal Welfare Quality Management	Van Hall Larenstein, Leeuwarden	Noordelijke Hogeschool Leeuwarden	1-10-2007	1-7-2009	118.710	46.697
	Welzijnsmonitor Vleeskalveren	Van Hall Larenstein, Leeuwarden	WUR Livestock Research Noordelijke Hogeschool Leeuwarden Van Drie Group	1-1-2008	1-1-2010	92.612	49.427

			Alpuro Group Institut Supérieur d'Agriculture in Lille Universiteit van Padova, Faculteit Dierwetenschappen				
	Gemeentelijk Dierenwelzijnsbeleid	Van Hall Larenstein	Dierenbescherming LEI, Wageningen universiteit	<i>Aanvraag KIGO- 2011 of RAAK</i>	Programmaonderdeel wordt in 2008, 2009 en 2010 vanuit het programma met een werkconferentie voor Nederlandse Gemeenten voorbereid.		
Ondernemen	Project voor de Dieren	InHolland, Delft	Ontwikkelcentrum Ede Clusius College	1-4-2008	1-4-2009	96.500	49.375
	Ondernemen met dierenwelzijn	Van Hall Larenstein, Leeuwarden	CAH, Dronen (Z)LTO WUR Livestock Research Noordelijke Hogeschool Leeuwarden	1-9-2008	1-3-2011	186.540	93.270
	Waarborgen van Paardenwelzijn	Van Hall Larenstein, Wageningen	WUR Livestock Research Van Hall Larenstein, Leeuwarden NHB Deurne Sectorraad Paarden	1-9-2008	1-3-2011	374.850	187.425
	Dierentuinoeding	Van Hall Larenstein, Leeuwarden	EAZA NVD voedingsgroep Noordelijke Hogeschool Leeuwarden STOAS, MBO Wageningen Universiteit	1-8-2008	31-12- 2010	247.560	123.780
	Art. 12 Wildlife	Van Hall Larenstein, Leeuwarden	Alterra Groenhorst Barneveld IPC Groene Ruimte, Schaarsbergen Science & Society Group, RuG	2-3-2009	2-9-2011	221.811	124.504

7. Beoogde resultaten

Wat betreft de resultaten van het programma moet onderscheid gemaakt worden in de strategische de doelstelling voor de langere termijn en de operationele doelstelling, die op de termijn van programmaonderdelen gerealiseerd zal worden. Vanuit de GKC zal via monitoring en evaluatie (M&E) het proces waarmee dit onderwijsprogramma intervenueert in lopende activiteiten van onderwijs en praktijk bijhouden en de geplande en ongeplande effecten en de voortgang van het programma in beeld te brengen. Ook zal hiermee periodiek de relevantie en effectiviteit van het programma worden beoordeeld. Dit geeft ons tevens de mogelijkheid om tijdig bij te sturen, de koers te verleggen of van strategie te wijzigen. Zowel het proces als de resultaten zijn hierbij belangrijke aandachtspunten. Wat betreft de kernactiviteiten van het Kennis- en Innovatienetwerk Dierenwelzijn (zie pag. 12 punt 1-5) worden deze vooral op output (kwaliteit en kwantiteit), effect van de output en impact (voegt het wat toe) beoordeeld.

8. Activiteitenplan en organisatie

De geplande activiteiten voor 2010 worden hier puntsgewijs weergegeven:

- Het programmateam komt eenmaal per kwartaal bijeen om activiteiten te plannen en de voortgang te bespreken.
- Het programmateam evalueert ingediende KIGO- en Impulsprojecten op relevantie en bijdrage aan de programmadoelstellingen.
- Op verzoek assisteert het programmateam bij het formuleren van projectvoorstellen vanuit onderwijsinstellingen.
- Het programmateam probeert onderwijs en andere partijen bij elkaar te brengen om tot arrangementsvorming te komen.
- De inmiddels samengestelde informatiemap zal verder gevuld worden met projectbeschrijvingen en aanwijzingen hoe projecten op te zetten.
- In het MBO wordt een nulmeting uitgevoerd naar de positie van dierenwelzijn in het onderwijs. Hierbij wordt op het niveau van teamleiders, vakdocenten en leerlingen bij 20 MBO-scholen informatie ingewonnen bij de opleidingen veehouderij, diervverzorging, paardenhouderij en paraveterinair.
- Contacten met het Ontwikkelcentrum, met het programma OPK en met het Algemeen Pedagogisch Studieceterum worden aangehaald voor nauwere samenwerking.
- Het programmateam neemt opnieuw contact met LNV om met ambtenaren betrokken bij dierenwelzijn te bespreken in welke mate het programma kan bijdragen aan het realiseren van beleidsdoelstellingen.
- Het programmateam zal haar activiteiten onder de aandacht brengen van het publiek op minimaal 3 nationale evenementen, waaronder Animal Event.
- Op 15 oktober wordt een programmadag georganiseerd voor belangstellenden uit het onderwijs met als doel initiatieven voor KIGO te stimuleren en de bekendheid van het programma te vergroten

- Er wordt een plan ontwikkeld om het loket dierenwelzijnsweb te verbinden met fysieke werkplaatsen in het onderwijs. Hierbij worden nadrukkelijk ook de Praktijkcentra betrokken.
- Het enthousiasmeren van docenten en anderen in het groene onderwijs voor projecten blijft een belangrijke taak voor vooral de docentleden van het programmateam.
- Het onderwerp gemeentelijk dierenwelzijnsbeleid zal ook in 2010 ondersteuning van het programma ontvangen in de vorm van een miniconferentie die samen met De Dierenbescherming en met LNV voor het werkveld van gemeentelijke beleidsambtenaren wordt georganiseerd.
- Er zal een verkenning plaatsvinden naar mogelijkheden om het onderwerp dierenwelzijn in het PO te koppelen aan kerndoelen (bvb burgerschapsvorming) en naar mogelijkheden om samen te werken met het GKC-programma Groene Kennis voor Burgers.
- In 2010 zal, in navolging van het advies van het GKC-bestuur, nagegaan worden hoe de gewenste “omkering” kan plaatsvinden in die zin dat het programma meer gestuurd wordt door de belangstelling en interesse van leerlingen en studenten.
- 2010 staat voor het programma in het teken van public relations activiteiten. Hiervoor zal externe deskundigheid worden ingezet om de activiteiten van het programma beter onder de aandacht te brengen.

8.1 Organisatie kernteam

In de tweede helft van 2008 is Manon de Kort van HAS Den Bosch bij het programmateam gekomen. Hierdoor werd een grotere inbreng vanuit Has Den Bosch ook praktisch mogelijk. Suzan Kole van het Clusius college in Alkmaar heeft zich teruggetrokken. Daar voor in de plaats is Marlon van der Waal van de leerstoelgroep Educatie- en Competentiestudies van Wageningen Universiteit aangetrokken. Marlon heeft eveneens NME in haar dossier en is daarmee een goede liaison met het programma Groene Kennis voor Burgers.

De vacature die is ontstaan door het vertrek van Dinand Ekkel is voor wat betreft secretariaat, projectbeheer en administratie ingevuld door Sabine vd Wijngaard, Personal Assistent van Hans Hopster. Omdat het programmateam zeer hecht aan het uitvoeren van een zogenaamde “nulmeting” om de status quo wat betreft dierenwelzijn in het groene onderwijs vast te stellen, worden mogelijkheden om dit onderzoek te financieren momenteel onderzocht.

8.2 Taakverdeling kernteam

• Programmaleiding	Hans Hopster
• Kennisbasis / DWW	Marko Ruis
• Proces / communicatie / PR	Tjalling Huisman
• Secretariaat/ Projectbeheer / adm.	Sabine van den Wijngaard
• Doelgroepen	
o Onderwijs	Lenny van Erp, Hans Hilverda en Hans Hopster
o Onderzoek	Marlon van der Waal en Marko Ruis
o Samenleving	Hans Hilverda, Hans Hopster
o Praktijk	Tjalling Huisman, Mark Meijering

9. Begroting, financiering en liquiditeitsplan

Zie bijlage en voortgangsrapportage januari 2010